

Niki

Christos
Chomenidis

Vertaald door Hero Hokwerda

2023 Prometheus Amsterdam

NOTITIE VAN DE SCHRIJVER

Niki Armaou is gebaseerd op mijn moeder, Niki Nefeloudi.

Maar Niki Armaou is een romanpersonage. Dat geldt evenzeer voor alle andere personen die voorbijkomen op de bladzijden van het boek dat u in handen heeft. Van mensen die werkelijk geleefd en gehandeld hebben, vormen zij afspiegelingen in een fictieve wereld. Als schrijver blijf ik niet trouw aan de letter van ieders geschiedenis, maar wel aan de geest. En van dé geschiedenis. Om artistieke redenen herschik ik soms eigenmachtig de gebeurtenissen, in mijn streven tot het merg ervan door te dringen. Met van begin tot eind als mijn grootste zorg niemand te miskennen en niemand onrecht te doen.

Nu ik dan dood in de kist lig, afgelegd en wel in mijn zondagse witte jurk (die ik zelf had uitgekozen en een week voor mijn laatste opname in het ziekenhuis nog naar de stomerij had gestuurd), nu ik in de koelcel van het mortuarium lig te wachten op het aanbreken van de dag van mijn begrafenis, nu ik op weg ben naar de plaats waar ze zeggen dat er geen pijn, verdriet en zuchten bestaan – nu voel ik me vrijer dan ooit. Vrij om door de zeventig jaar van mijn leven rond te dwalen. Naar voren of naar achteren te springen, bij mijlpalen stil te staan en alle belangrijke beslissingen, genomen door mezelf of door anderen voor mij, in hun geheel te overzien, in alle helderheid. En ook, minuscule details uit te vergroten en te onderzoeken, en zicht te krijgen op de minst waarneembare nuances, die uiteindelijk misschien wel het verschil hebben gemaakt. Welk verschil? Het verschil dat mij anders heeft gemaakt, niet dan andere mensen, maar dan de eendeloze versies van mezelf die ik in aanleg in me meedroeg, maar die nooit tot bloei zijn gekomen of vrucht hebben gedragen. Het verschil dat me gemaakt heeft tot wat ik was en niet tot wat ik had kunnen zijn.

Tijdens mijn leven heb ik me nooit verwaardigd tot de luxe van het herkauwen. Zelfs in de dagboeken die ik sinds de jaren van diepe illegaliteit vrijwel zonder mankeren bijhield, noteerde ik geen oordelen, alleen gebeurtenissen: ‘Ik ben daarheen gegaan, heb die ontmoet, mij is dat overkomen...’ Een paar onderstrepin-

gen, een enkel – nog zeldzamer – uitroepteken tussen haakjes geven een suggestie van mijn gevoelens.

Op de dag dat ik de boodschap kreeg dat ik kanker had, heb ik nagelaten iets in het dagboek te schrijven. De volgende dag noteerde ik wat ik in mijn koffer voor het ziekenhuis moest leggen – een lijst zonder enig commentaar. Verschool ik me ook voor mezelf? Misschien...

Maar misschien ook wel geloofde ik dat eerst het beeld compleet en afgerond moest zijn en dat het dan pas zin had erover te oordelen. En nu is dan mijn uur aangebroken.

VÓÓR NIKI

In februari 1938 ben ik geboren uit twee mensen die zich door de omstandigheden van hun leven allerm minst aangemoedigd voelden een kind te krijgen. Zelf waren ze in veel kalmere tijden ter wereld gekomen.

Mijn moeder was de oudste dochter van een man die in zijn jeugd heel arm was geweest, maar door zijn huwelijk een welgesteld landeigenaar was geworden. Ik wil niet suggereren dat hij een bruidsschatjager was – verre van dat. Mijn grootvader, Yoryis, werd verliefd op mijn grootmoeder, Elpida Petmezá, stapelverliefd, tegen elke maatschappelijke of financiële berekening in. Uit twee buurdorpen kwamen ze, in de vlakte van Messenië. Ze moesten elkaar gezien hebben, zo stel ik me voor, op dorpsfeesten, waar Yoryis allerlei reidansen op zijn bouzouki speelde en Elpida als meisje ingetogen meedanste, uitsluitend met haar nauwe verwanten. Van beide kanten, beweerden ze, was de vlam onmiddellijk overgeslagen. Qua uiterlijk waren ze in elk geval geknipt voor elkaar, ze waren allebei even knap. Elpida met zwart haar en witte huid, Yoryis rijzig, stevig gebouwd en blond, met krulsnor. Hij was van de eerste generatie die ‘Europese’ kleren droeg, zijn vader liep nog in traditionele plooirok. Peloponnesos, eind negentiende eeuw...

Dat Yoryis de hand van Elpida zou vragen, en krijgen, was on-

denkbaar. Een dertiger van twaalf ambachten, dertien ongelukken als hij was – nu eens jager, dan weer stalknecht, dan weer rondtrekkend muzikant – scheidde een diepe kloof hem van de familie Petmezás, die veertig pachters in dienst had... Lang heeft hij er denk ik niet over hoeven nadenken: op een dag dat Elpida naar de tandarts moest (een hele reis in die tijd, van het dorp naar Kalamata – twee paarden voor, twee achter en ertussen een ezel met op het houten zadel het meisje), stond hij met zijn kompanen in een bocht van de weg op de uitkijk. Toen de stoet naderbij kwam, stelde hij zich met het geweer in de hand ervoor op. ‘Krijg ik haar van jullie als vrouw?’ vroeg hij met donderende stem. ‘Ach, man, ga toch slapen om wakker te kunnen worden!’ kreeg hij van de beschermers van het meisje te horen. Door de schoten die er volgden, vielen er één dode en drie gewonden. In de verwarring greep Yoryis de kleine Elpida mee en bracht haar voor een nacht naar een grot. Bij het aanbreken van de dag gaf hij zich aan de veldwachters over. Hij werd veroordeeld en opgesloten – sommigen spreken over vijf, anderen over zeven jaar – in de kerkers van Bourtzi. Het liet hem koud. Hij had haar nu tot zijn vrouw gemaakt, ze zouden haar met niemand anders meer kunnen laten trouwen...

Zodra hij vrijkwam, vond het huwelijk plaats en begonnen er kinderen te komen. Achilleas en Kyriakos, daarna Anna (mijn moeder), daarna Katerina (die als baby gestorven is), Alkmini – antieke namen waren toen heel gewoon – en ten slotte Theoni. Binnen vijftien jaar, van 1905 tot 1920.

Hadden de jongens eigenlijk een bijzondere aanleg om te leren? Of vormde het alleen maar een nobel streven voor een welgestelde boerenfamilie dat ze hun zoons lieten studeren? In elk geval vertrokken beide jongens meteen na school naar Athene en schreven zich aan de universiteit in. Achilleas voor theologie en Kyriakos voor rechten.

's Zomers keerden ze naar het dorp terug, maar in plaats van bij het werk op het land te helpen, zochten ze een plekje onder een schaduwrijke boom en lasen met veel poeha marxistische handboeken. Wie hen in het communisme had ingewijd? Onbekend. Toen grootvader Yoryis met grimmige blik zijn zonen er op de man af naar vroeg, kreeg hij van Achilleas een antwoord dat volgens hem zijn vader de mond zou moeten snoeren, maar dat de meeste mensen alleen maar hooghartig zouden vinden: 'Jong in onze dagen en geen communist worden, dan ben je of een grote sukkel of heb je geen gevoel in je lijf. Alsof je in 1821 tegen de Griekse Opstand was...' Tegenover zo veel zekerheid gesteld haalde Yoryis de schouders op.

Tegen de avondschemering ging Achilleas naar het dorpscafé om propaganda te bedrijven, terwijl Kyriakos de opvoeding van zijn zussen ter hand nam.

'Communisme is elektrificatie plus sovjetmacht,' had Lenin gezegd. Kyriakos stond vooral stil bij het eerste lid van de definitie. Hij begon de meisjes te beschrijven hoe de Peloponnesos geëlektrificeerd zou worden en alle arbeid dan automatisch verricht zou worden door hypermoderne machines, terwijl er van de afstand Kalamata-Athene niets over zou blijven dankzij van die treinen die zich zouden voortbewegen op samengeperste lucht. De zussen luisterden met ogen op steeltjes, de sciencefiction vatten ze op als politieke scholing...

Anna's reis naar Athene vond plaats met de stoomlocomotief – de Smeerpoets – en nam bijna anderhalve dag in beslag. Eerst waren er drie maanden geweest van gebekvecht met haar vader. Of liever, van haar vader met zichzelf, gespleten als hij was tussen Annoula loslaten – die vooral in haar temperament zoveel van hem weg had – en haar de wijde wereld laten ontdekken, of haar in het dorp houden. 'Als je van plan bent mij hier opgesloten te houden, laat me dan maar meteen trouwen, dan kan ik zo snel mogelijk

kinderen krijgen en die naar de vrijheid sturen...' had Anna hem ten slotte gezegd, en zo met één zin de strijd beslecht.

Haar intrek nam ze in de studentenkamer van haar broers, in een huis aan de voet van de Lykavittós. Ze deed toelatingsexamen voor de kunstacademie en slaagde dankzij de flirt van een medekandidaat en later zeer bekende schilder, die voor haar rekening zowel het naakt als het stillevens schetste en stiekem aan haar doorspeelde. Maar gestudeerd heeft ze er nog geen dag. Van de communistische jeugdorganisatie waar ze zich meteen had aangemeld, kreeg ze opdracht in een weverij te gaan werken om de andere arbeidsters te scholen.

Ik weet niet of ze de gave van de overtuigingskracht bezat, of dat er – achter de proletarische façade – iets doorschemerde van het meisje waaraan het tot dan toe in het leven aan niets had ontbroken. Maar hoe dan ook was Anna niet iemand die zich zou verwaardigen het roer om te gooien. Vanaf het ogenblik dat ze zich voor de zaak van het socialisme had laten mobiliseren, zou ze die onwandelbaar blijven dienen, ten koste van alles.

Haar broer Achilleas daarentegen was veel minder standvastig, of had een veel opener geest (het is maar hoe je het bekijkt). Na zijn afstuderen werd hij als godsdienstleraar aangesteld op een school. Het eerste wat hij tegen de leerlingen zei, was dat ze niet in al die onzin moesten geloven, God bestond niet. Uiteraard werd hij op staande voet ontslagen. Om maar niet in ballingschap te hoeven – waar ook de communisten het op hem gemunt zouden hebben, aangezien hij intussen was overgestapt op het trotskisme – ontvluchtte hij Griekenland. Hij heeft heel wat jaren door Europa gezworven onder het verrichten van allerlei baantjes, en na de Tweede Wereldoorlog belandde hij in Israël, waar hij een stuk of tien nakomelingen heeft verwekt. In Tel Aviv stond hij algemeen bekend als een vreemde snuiter, in zwart pak en met lang, wapperend haar, die demonstratief met een boek in

de hand langs de waterkant heen en weer liep en er passages uit voordroeg. ‘Ik ben reiziger van het denken,’ zo stelde hij zichzelf voor...

In 1933, toen ze tweeëntwintig was, moet Anna een van de knapste communistische meisjes geweest zijn, blond, rank en rijzig als haar vader en met daarbij een strenge uitstraling die, naar mate ze de mannen op afstand hield, hen des te meer prikkelde. Op een dag zei een vriendin tegen haar dat kameraad Armaos kennis met haar wilde maken. ‘Wie? Ons parlamentslid?’ reageerde ze geïmponeerd. ‘Ja, die!’

II

Andonis Armaos, mijn vader, was vijf jaar ouder, maar had een onvergelijkbaar woeliger leven achter de rug. Hij was in 1906 geboren in Mudanya, in Klein-Azië, en was de tweede zoon van een selfmade handelaar die – naast de olijfoliehandel – ook de hele vispier van het stadje in handen had. Hij kocht dagelijks de hele vangst op en verkocht die aan zijn plaatsgenoten of zoutte ze in en sluisde ze door naar Bursa, Constantinopel en nog verder. Mijn grootvader Anestis reisde geregeld naar Varna en Odessa, lurkte waterpijp en wist een glas goede *tsípouro** te waarderen. Hij was aan de korte kant, kaal en gezet, altijd gekleed om door een ringetje te halen, met een gouden horloge in zijn vestzakje. Getrouwd was hij – ook al uit liefde – met een arm meisje, Sevastí, en ze hadden zes kinderen: Iordanis, Andonis, Yannos, Petros, Faní en Markella.

De landing van het Griekse leger in Klein-Azië van 1919 had bij Anestis geen greintje geestdrift gewekt. Van meet af aan zag hij

* Griekse sterkedrank (soort grappa).

die niet als het uitkomen van ‘eewenoude nationale verlangens’, maar als een verlenging van de oorlog waar niets goeds van kon komen. De grootspraak van zijn medeburgers dat koning Alexander in de Aya Sofia tot keizer der Grieken zou worden gekroond, vervulde hem met angst en beven. ‘En de Turken, waar moeten die dan heen?’ vroeg hij. ‘Naar de duivel!’ was het antwoord van de heetstgebakerden, en vol twijfel aan zijn patriottisme keken ze hem schuins aan. De nederlaag van Venizelos bij de verkiezingen van 1920 vervulde hem met nog meer zorg. Naarmate de Grieken uit Griekenland naar het oosten oprukten, terwijl de Turken zich onder leiding van Kemal hergroepeerden, kwam hij des te meer op hete kolen te zitten. Vrijwel niemand van zijn vrienden en bekenden deelde zijn zorgen. Om hen wakker te schudden beriep hij zich tevergeefs op zijn gezag als ouderling van de kerk en op zijn ervaring als koopman.

In het voorjaar van 1922 hakte hij de knoop door: hij liquideerde zijn hele vermogen aan onroerend goed, verkocht zijn vergunning voor de exploitatie van de vispier en verhuisde met zijn gezin naar het veilige Constantinopel, waar zijn oudste zoon, Iordanis, al studeerde aan het Robert College. ‘Maar waarom ga je weg?’ vroegen ze hem tot de laatste dag. ‘Omdat de Turken ons straks komen afslachten!’ herhaalde hij totdat hij geen stem meer over had. Zo weinig geloofden ze hem dat ze achter zijn rug rondvertelden dat er een heimelijke reden was, een of ander familieschandaal misschien, om zijn geboorteplaats te verlaten.

De dag van vertrek uit Mudanya was de heftigste dag in het nog korte leven van mijn vader. Vanuit een merkwaardige – misschien ook wel wat bijgelovige – overweging had mijn grootvader Anestis besloten dat de vrouwen en kinderen de overtocht met de ene boot zouden maken en het bezit (tapijten, sieraden en gouden ponden) met de volgende. Zijn zestienjarige zoon kreeg de verantwoordelijkheid voor de ‘spullen’. En zo zat Andonis van de

ochtend tot de schemering met een pistool in de hand op wacht bij de tientallen hutkoffers en dekenkisten die op de aanlegsteiger opgesteld stonden, in afwachting van de boot die ze zou komen afhalen.

Zijn vrienden en klasgenoten hielden hem in de brandende zon gezelschap en bejegenden hem eerder als slachtoffer van de vaderlijke eigenaardigheid. ‘Bij je vader is een steekje losgeraakt en jullie mogen ervoor opdraaien...’ waagde zijn boezemvriend hem recht in het gezicht te zeggen. Andonis wierp hem een boze blik toe, maar gaf geen antwoord. ‘Als immers het Griekse leger elk ogenblik Ankara kan binnenvallen...’ drong de ander aan. ‘In jouw plaats weet ik oprecht niet wat ik gedaan zou hebben – “eert uw vader en uw moeder” zeggen ze wel, maar aan de andere kant... Heb je tenminste geprobeerd hem op andere gedachten te brengen...? Maar hij zal je wel niets gevraagd hebben – waarom zou hij? En trouwens, als er een stel rovers op je afkwam, zou je dan de trekker overhalen? Zou je je leven op het spel zetten voor een beslissing waarvan je weet dat die idioot is?’

Zonder een kik te geven richtte Andonis toen tussen de voeten van de ander. De kogel boorde zich in het hout van de aanlegsteiger – hij schampte hem niet eens –, maar het salvo weerklonk in de hele haven. ‘Zeg, ben jij nu ook al gek geworden?’ gilde de boezemvriend. ‘Is de appel zo dicht bij de boom gevallen?’ Andonis laadde opnieuw en hief de loop in de hoogte, om hem recht in het voorhoofd te raken. In paniek begon de boezemvriend achteruit te hollen, om beurten scheldend en smekend. Totdat hij misstapte en in het water belandde.

Het bezit werd door de zoon compleet en wel aan de vader overgedragen. Het feit dat hij zich diens vertrouwen waardig had betoond, vervulde Andonis met zelfvertrouwen. Het schonk hem de overtuiging dat hij ook de moeilijkste missie aan zou kunnen...